

ОПАРА
Надія Миколаївна,
доцент факультету ветеринарної
медицини
Полтавської державної аграрної
академії (м. Полтава)

СЕРГІЙ ФЕДОРОВИЧ ТРЕТЬЯКОВ (1872–1918) –
КОРИФЕЙ АГРАРНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Представлені основні напрями наукової діяльності одного з найвидатніших організаторів сільськогосподарської дослідної справи, вченого в галузях ґрунтознавства, землеробства, рослинництва, агрохімії, кормовиробництва, тваринництва, методики дослідної справи, засновника Полтавської наукової школи з агрономії, першого директора старішої в Україні – Полтавської сільськогосподарської дослідної станції – Сергія Федоровича Третякова.

Представлены основные направления научной деятельности одного из выдающихся организаторов сельскохозяйственного опытного дела, ученого в отраслях почвоведения, земледелия, растениеводства, агрохимии, кормопроизводства, животноводства, методики опытного дела, основателя Полтавской научной школы из агрономии, первого директора старейшей на Украине – Полтавской сельскохозяйственной опытной станции – Сергея Федоровича Третякова.

The basic directions of scientific activity of one of outstanding organizers of agricultural skilled business, scientific soil science in branches, agriculture, plant growing are presented, to agrochemistry, кормопроизводства, animal industries, techniques of skilled business, the founder of the Poltava school of thought from the agronomics, the first director of the oldest in Ukraine - the Poltava agricultural experimental station - Sergey Fedorovicha Tretjakova.

Постановка проблеми. На початку 30-х років минулого століття сформувався три основні напрями аграрного наукового дослідництва.

Першим вважався фізіолого-агрохімічний із його фундатором К. А. Тимирязєвим та основним використанням у дослідках: «широкого применения вегетационного метода исследований, изучения взаимодействия

почвы и удобрений, признания за удобрением почвы решающей роли в деле поднятия урожая...»[1].

Другий напрям базувався на докучаєвському морфолого-генетичному підході до вивчення ґрунту: «...почва есть естественно-историческое тело, живущее своей специфической жизнью...».

Третій, рільничо-агрономічний напрям бере початок з Полтавського дослідного поля, до фундаторів якого, на думку М.С. Соколова, належав С.Ф. Третьяков [1].

Саме по цьому напрямку відсутній цільний матеріал, який би всебічно показав роль С.Ф. Третьякова, як видатного вченого, агронома, ентузіаста дослідної справи, директора Полтавського дослідного поля, а згодом і Полтавської дослідної станції.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Самостійну наукову роботу в галузі вітчизняної агрономії С.Ф. Третьяков розпочав у Полтаві. Тут, на Полтавському дослідному полі, де з 1899 року він працював на посаді хіміка та помічника директора Дослідного поля, а з січня 1905 року – директором, в повній мірі розкрилися його наукові здібності експериментатора і неабиякий організаторський хист. Про це красномовно писав академік Д.М. Прянишников: «У особі Сергія Федоровича ми маємо в галузі сучасної дослідної справи працівника, який володіє синтетичним і аналітичним розумом, великим досвідом та організаторськими здібностями» [2].

Не виключається й те, що на формування Сергія Федоровича як науковця міг справити вплив завідувач першої у світі кафедри рослинництва (на той час «частного земледелія»), видатний вчений-аграрій та організатор сільсько-господарської дослідної справи Росії, України й Польщі – професор П.В. Будрін (1857–1939).

Саме він міг прищепити своєму студенту знання, в т. ч. з польового кормовиробництва, які у подальшому розробляв і поглиблював Сергій Федорович.

Стосунки між ними не припинялись, адже Петро Васильович неодноразово приїздив до Полтави, а також надсилав С.Ф. Третякову з дарчими надписами відбитки своїх публікацій. Про те, що він досить детально знав роботи Сергія Федоровича, присвячені актуальним питанням ведення кормовиробництва, свідчить його блискуча стаття «Важнейшие работы русских сельскохозяйственных опытных станций и полей» [3], в якій дається всебічний аналіз усьому сотвореному Третяковим у Полтаві.

Створення Полтавського дослідного поля через рік після виходу у 1883 році праці геніального В.В. Докучаєва «Русский чернозем» дало відлік часу розвитку науки – сільськогосподарської дослідної справи особливо для потреб агрономії – основи основ сільського господарства. Підтверджує це і вітчизняна галузева енциклопедія, даючи визначення поняття сільськогосподарська дослідна справа, відлік еволюції якої дало Полтавське дослідне поле, а саме: «...організація, форми і методи експериментального вивчення різних питань теорії і практики сільськогосподарського виробництва» [4].

Внесок Полтавського дослідного поля у розробку методики проведення галузевих досліджень в агрономії систематизував В.В. Вінер. Лейтмотивом даного узагальнення став висновок про те, що Дослідне поле, а потім і станція «...с первых шагов своей деятельности применила здравые принципы, получившие общее признание и право гражданства во всей последующей практике полей» [5].

Крім того, В.В. Вінер наголошував, що Полтавське дослідне поле вперше почало притримуватися «...принципа – типичности хозяйственных условий, т. е. применения таких приемов, которые могли быть введены в широкую практику, как частновладельческого так и крестьянского хозяйства» [5].

Таким чином, старіша на Україні дослідна установа по сільському господарству за період свого існування вписала яскраву сторінку в історію російської дослідної справи. Уже в період першого 25-річчя свого існування на Полтавському Дослідному полі був успішно вирішений ряд питань рільництва, були відпрацьовані основні прийоми підвищення урожайності сільсько-

господарських культур. Тут вперше в Росії був впроваджений польовий метод досліджень, розроблена система парового обробітку ґрунту в степових районах, проведені дослід з кормовими культурами, з багаторічними і однорічними травами і багато іншого.

І у всьому цьому велика заслуга крупного спеціаліста в галузі сільського господарства, знаного вченого-аграрія, одного з перших директорів Полтавського Дослідного поля і першого директора Полтавської дослідної станції – Сергія Федоровича Третякова.

Мета і методика проведення досліджень – на основі науково-історичного аналізу показати роль і велич Сергія Федоровича Третякова в розвитку аграрної науки України.

Методологічну основу досліджень становлять науково-історичний, хронологічний та логічний методи.

Виклад основного матеріалу. Займаючи посади директора Полтавського Дослідного поля, а згодом і посаду директора Полтавської дослідної станції, Сергій Федорович зробив багато корисних справ для розвитку вітчизняної агрономії.

Вони стосувалися важливих питань, особливо таких кардинальних, як обробіток ґрунту, його вологість, боротьба із посухою, структура сівозмін і стали першоосною діяльності установи в період керівництва нею Сергія Федоровича.

Він сприяв вдосконаленню і покращенню польового дослідження – основи наукової праці в агрономії. На той час це були абсолютно нові підходи, які згодом почали вважати класичними.

Слова «полтавський хлібороб», багато в чому і завдячуючи С.Ф. Третякову, стали по всій Росії синонімом високої агрономічної культури. Тому не дивно, що Полтавське дослідне поле, а також його програма діяльності послуговували модельними зразками при організації багатьох наукових сільськогосподарських установ, особливо на півдні Росії.

І у всьому цьому була значна доля інтелектуальних та організаторських напрацювань С.Ф. Третьякова, якого справедливо вважають родоначальником багатьох напрямків вітчизняної аграрної науки.

Зокрема, Сергія Федоровича вважають фундатором одного з трьох основних напрямків галузевого дослідництва – рільничо-агрономічного. Він був прихильником ідей Василя Васильовича Докучаєва щодо генетичного ґрунтознавства – вивчення зразків найголовніших типів ґрунтів із різних місць Полтавської губернії. Сергій Федорович, якому належить методика проведення цих дослідів, довів кількість досліджуваних культур до 11 видів, залучивши навіть такі, як картопля та кукурудза. Він першим спробував пояснити відмінність в їх урожайності різницею у хімічному складі та фізичних властивостей ґрунтів. Згодом він розширив ці унікальні досліді, відібравши ґрунти з різних варіантів обробітку та попередників.

С.Ф. Третьяков був першопрохідцем і в питаннях вивчення динаміки нітратів у ґрунті. Саме він розробив програму досліджень з вивчення стосовно накопичення нітратного азоту в ґрунті в залежності від його культурного стану.

Він доповнив польовий метод дослідницької роботи шляхом лабораторних хімічних досліджень. Для цього він заснував одну з перших серед дослідних полів Росії спеціалізовану хімічну лабораторію та склав програму її діяльності.

Сергій Федорович надавав значення застосуванню в сільськогосподарській дослідній справі вегетаційного методу. Саме під час його роботи на Полтавському дослідному полі з'явився вегетаційний будиночок, в якому ретельно вивчалися питання нітрифікації, досліджувалися хімічні і фізичні зміни ґрунту в залежності від різних способів його обробітку, впливу на нього культивування бобових і просапних рослин, зміни складу зерна ярих і озимих хлібів в залежності від обробітку ґрунту, хімічний склад кормових рослин. Крім того, в лабораторії були проведені аналізи торфу та солонцю, а також ґрунту під впливом на нього беззмінної культури жита.

За пропозицією Ю.Ю. Соколовського та С.Ф. Третьякова на початку 1905 року, при підтримці Департаменту землеробства при Полтавському

дослідному полі було відкрито контрольну станцію насіння та добрив, що стало визначною подією для всієї Росії, адже станція мала на меті виконання комплексних робіт для здійснення будь-яких агротехнічних аналізів як від приватних осіб, так і для установ.

Вченого С.Ф. Третьякова повноправно можна віднести й до піонерів агромеліорації в Україні, адже він ретельно, декілька сезонів поспіль, спільно з практикантами вивчав питання про раціональне використання піщаних ґрунтів Полтавської губернії [6]. Він довів перевагу застосування на таких угіддях мінеральних добрив та поверхневого обробітку, а також те, що поля слід розміщувати біля лісів, лісових галявин, а що цікавіше – обсівати захисними слугами з кукурудзи та сорго з тим, аби піщинки не засікали молоді тендітні сходи культурних рослин. Значну увагу С.Ф. Третьяков надавав обов'язковому паровому полю на згаданих ґрунтах або напівпаровому-зайнятому озимою викою або люпином [6].

Третьяков С.Ф. був і прекрасним знавцем солонців. Для Полтавщини їх використання завжди було нагальною проблемою, тому вчений всіляко намагався довести, що цей вид ґрунтів повинні вивчати лише висококваліфіковані фахівці, яких слід обов'язково запросити для роботи в губернській земській управі [7].

Велику увагу Сергій Федорович приділяв питанню використання боліт. У ті часи на Полтавщині була вже створена перша в Україні наукова спеціалізована установа, якій всіляко він допомагав досліджувати зразки торфу з різних болотних угідь губернії. Крім цього, С.Ф. Третьяков, як методист, взяв участь у складанні першої наукової програми з обстеження та дослідження боліт краю [8].

Досліди з агрономії, які проводив С.Ф. Третьяков, були тісно пов'язані зі спостереженнями за погодними умовами (температурою, вологістю повітря і ґрунту, опадами, випаровуванням, сонячною радіацією). Він один з перших в Росії найбільш ретельно та всебічно вивчав вплив факторів зовнішнього середовища на ріст, розвиток та врожайність картоплі, він вивчав ці питання

протягом 15 років. І саме йому належать висновки, які стали класичними в галузі картоплярства. Він першим як серед українських, так і російських дослідників ще в 1904 році визначив, що вміст крохмалю в бульбах під впливом знижених температур зменшується.

Під час керівництва дослідною станцією Третьякова С.Ф. був відкритий ентомологічний кабінет (з часом – відділ) з інсектарієм. Було розпочато цілеспрямоване вивчення впливу комах на культивовані рослини. Все це сприяло виникненню нової науки – прикладної або, за сучасною термінологією, – сільськогосподарської ентомології. Головним завданням відділу сільськогосподарської ентомології, створеною за ініціативою С.Ф. Третьякова, було проведення обліку та спостережень за розповсюдженням і шкодочинністю комах в агроценозах сільськогосподарських культур і надання рекомендацій населенню по боротьбі з ними.

С.Ф. Третьяков був прекрасним сортознавцем. Він особисто дослідив сортові особливості 51-го сорту п'яти головних польових культур. Взагалі ж, він всебічно вивчив 18 видів рослин, експериментуючи з ними по різних напрямках від агробіології до технології.

Багато сил і часу С.Ф. Третьяков віддав вивченню різних питань польового кормовиробництва. Саме він, наступним після свого вчителя, професора П.В. Будріна, сприяв виділенню цієї дисципліни в самостійну галузь сільського господарства. Питання кормовиробництва тривалий час було головним у роботі як Полтавського дослідного поля, так і станції. Саме тому в жовтні 1930 року на її базі була створена Українська науково-дослідна станція кормових рослин, яка в 1931 році була перетворена в Український науково-дослідний інститут кормів, а згодом – на Українську філію Всесоюзного НДІ кормів імені В.Р. Вільямса. Нині кормовиробництво становить також чималу питому вагу у діяльності правонаступника згаданих установ – Полтавського інституту АПВ ім. М.І. Вавилова.

У статті «К вопросу о составе некоторых кормовых средств» [9] С. Ф. Третьяков зазначав, що корми господарів району Полтавського

дослідного поля, а вірогідно і взагалі південноросійських господарів перевищують корми західних господарів за вмістом головних речовин, які обумовлюють поживні якості корму – білків та безазотистих екстрактивних речовин.

Сергія Федоровича слід віднести до найбільш послідовних пропагандистів культивування люцерни, як в Росії взагалі, так і в Україні. Він один із перших серед дослідників Чорноземної Росії експериментально з'ясував причину низької врожайності люцерни, тому він постійно радив при її культивуванні на чорноземах вносити під цю важливу кормову культуру якомога більше фосфорно-кислих добрив.

В статті «Люцерна как корм» [10] С.Ф. Третьяков зробив досить важливе для свого часу узагальнення. Його суть полягає в тому, що найбільш придатними із багаторічних трав при місцевих умовах ґрунту і клімату є бобові трави, а серед них – люцерна звичайна, що відрізняється кращим хімічним складом. Саме вона, за С.Ф. Третьяковим, найбагатша азотистими речовинами, які досить пластичні й сприяють формуванню м'яса і жиру в організмі тварини.

Заслуговує на увагу, що згодом Полтавська сільськогосподарська дослідна станція стала головним центром колишнього СРСР з культивування, селекції та насінництва цієї важливої культури. Саме тут були створені окремі з її сортів, серед яких шедевр світового рівня – Полтавська Зайкевича.

Дослідження в тваринництві були зосереджені на свинях і вівцях, зокрема на питаннях їх годівлі. Вони стосувались того, як, перш за все, вигодувати тварину на власних кормах селянського господарства.

В узагальнюючій статті про нестачу кормів у господарствах Полтавської губернії [11] С.Ф. Третьяков наводить глибокий аналіз стану кормової бази і приходиться до висновку, що саме через нестачу кормів (малі площі кормових культур) селянська худоба постійно потерпає від недогодовування. Саме це, на думку науковця, і є головною причиною занепаду тваринництва як у Полтавській губернії, так і по всій Росії, де на одну голову великої і дрібної худоби припадає лише 0,9 десятини землі, а на одну голову великої худоби

всього 0,7 десятин; сіна на одну голову великої худоби – 28 пудів у рік, а для селянських господарів всього лише 12 пудів.

Третьяков С.Ф. робить висновок про те, що всі витрати на поліпшення скотарства, особливо селянського, тільки шляхом метизації, – неекономічні. На його думку, вся увага повинна передусім спрямовуватися на забезпечення кормами місцевої худоби, а потім уже можна вести мову й про поліпшення його метизацією і про створення породи. «Из голодного скота породу вырастить трудно», – зауважує у згаданій статті Сергій Федорович [11].

За часів наукової діяльності С.Ф. Третьякова в Росії почала випускатися власна і надходити іноземна сільськогосподарська техніка. У її випробуванні та оцінці Сергій Федорович також відіграв неабияку роль, адже він входив до складу багатьох експертних комісій із проведення конкурсів знарядь для поверхневого обробітку парових полів, рядкових та тукових сівалок тощо. Особливо плідними були дослідження С.Ф. Третьякова з випробування сівалок у 1908 році.

Тоді найкращою виявилася комбінована сівалка Фільверта і Дедіна. Вона мала суттєві переваги при внесенні мінеральних добрив під яру пшеницю. При цьому її врожаї зростали більше, ніж на 35 %.

Сергій Федорович був, мабуть, одним із перших аграріїв України, який ще у 1907 році брав участь у проведенні випробувань американської машини для розтрушування гною. Фірма Ф.В. Альсон в жовтні 1907 року демонструвала її на Полтавському дослідному полі. Комісію з проведення випробувань, до якої входило п'ять агрономів і 16 сільських господарів, очолював С.Ф. Третьяков.

Різнобічна діяльність С.Ф. Третьякова сприяла творчій праці всього колективу Полтавського дослідного поля, а згодом і станції. Тому сюди їхали повчатися державні діячі та землевласники, вчені, агрономи, селяни, студенти з усієї Росії.

Сергій Федорович був душею наукового колективу. Як відзначав академік І.В. Якушкін, який назвав С.Ф. Третьякова «чаруючим», «неповторяемым» и «неутомимым», «выше всего в жизни и выше жизни своей ценил он интересы

учреждения, как любил он называть Полтавскую Станцию, тогда еще Полтавское Опытное Поле» [12].

Висновки

Сергій Федорович Третяков увійшов в історію як один із засновників сільськогосподарської дослідної справи в Україні та в Росії, як наставник багатьох відомих вчених-аграріїв.

Особливістю всієї наукової роботи С.Ф. Третякова є її багатогранність, поглиблений підхід, вміння пов'язувати її з запитамі господарів, що є винятково важливим і широко використовується сучасною агрономією.

Сергій Федорович поєднував у собі науковий синтетичний і аналітичний розум із величезним досвідом і організаторськими здібностями.

Кандидат природничих наук С.Ф. Третяков залишив величезну наукову спадщину, яка й сьогодні не може не викликати поваги, – 275 праць, переважна більшість яких була опублікована в 23 випусках систематичних звітів станції та в періодичній пресі, зокрема, в таких провідних часописах того часу, як: «Почвоведение», «Журнал Опытной Агрономии», «Хуторянин», «Хозяин», «Рациональное удобрение», «Сельское Хозяйство и Лесоводство» та ін.

Список використаної літератури

1. Соколов Н. С. Итоги и перспективы опытного дела в СССР / Н. С. Соколов // Бюллетени почвоведа. – 1930. – № 1-4. – С. 39–41.
2. Прянишников Д. Н. Единение опытного дела с школой. / Д. Н. Прянишников // Двадцатипятилетие Полтавской опытной станции (1884–1909 гг.). – Полтава, 1916. – Вып. 2 : Исторические обзоры. – С. 23–25.
3. Будрин П. В. Важнейшие работы русских сельско-хозяйственных опытных станций и полей : Херсонское опытное поле. Полтавское опытное поле / П. В. Будрин // Сел. Хоз-во и Лесоводство. – 1909. – № 5. – С. 3–42.
4. Дослідна справа сільськогосподарська // Українська радянська енциклопедія. – К. : Головред. УРЕ. 1961. – Т. 4: Данте-ешелон. – С. 311.
5. Винер В. В. Сельско-хозяйственное опытное дело. (Краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений 1840-1910 г.г.) / В.В. Винер. – М. : Изд-во Наркомзем. «Новая деревня», 1922. – 108 с.

6. *Второй* Съезд лесовладельцев и лесоводов при Полтавском обществе сельского хозяйства 18-21 декабря 1913 года. – Полтава : Электр. Тип. Г. И. Маркевича, 1914. – 142 с.

7. *Журналы* заседаний Комиссии по опытному делу при Полтавской Губернской Земской Управе (в 1914 г.) // Полтавские Агрономические известия. – 1915. – № 2. – С. 44–66; То же // Там же. – 1915. – № 3. – С. 70–101.

8. *Программа* обследования и опытного изучения болот на 1914 год // Полтавские Агрономические Известия. – 1915. – №3. – С. 92–93.

9. *Третьяков С. Ф.* К вопросу о составе некоторых кормовых средств / С. Ф. Третьяков // Хозяин. – 1903. – № 52. – С. 2412–2417.

10. *Третьяков С. Ф.* Люцерна как корм / С. Ф. Третьяков // Хуторянин. – 1902. – № 27. – С. 489–490.

11. *Третьяков С. Ф.* Данные к борьбе с недостатком кормов в хозяйствах Полтавской губернии / С. Ф. Третьяков // Хуторянин. – 1903. – № 17. – С. 354–357.

12. *Якушкин И.* От проф. И. В. Якушкина (Взамен речи) [приветствие] / И. Якушкин // 40-летний юбилей Полтавской С.-Х. Опытной Станции 1884–1924 г. – Полтава : 1-я Сов. Тип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – С. 98–102. – (Труды Полтавской С.-Х. Опыт. Ст. ; вып. 44).